

УДК: 94 (477-25):2

Кізлова Антоніна

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ant_kiz@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2056-3834

ТІЛО СВ. ПРП. ІОАННА БАГАТОСТРАЖДАЛЬНОГО В СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЯХ БРАТІЇ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТ.)

В статті визначено особливості соціальних взаємодій стосовно мощів св. прп. Іоанна Багатостраждального, до яких долучалися насельники Лаври. Провідники по печерах та, ймовірно, інші насельники Лаври частково поділяли народні вірування, пов'язані з тілом святого та його речами. Намісник (як, отже, і решта лаврської адміністрації) знав про побутування серед провідників легенди про Страшний суд і мощі св. прп. Іоанна, але не вживав заходів проти цього. Саме тіло визнавали справжнім пам'ятником благочестя й важливим символічним фокусом у сакральному просторі Лаври. Настоятель, намісник та інше керівництво робили все від них залежне, аби розвивати шанування святині. Перспективним є порівняння взаємодій при мощах св. прп. Іоанна Багатостраждального та інших нетрадиційно розміщених реліквіях.

Ключові слова: *Києво-Печерська Успенська лавра, кінець ХVІІІ – перші десятиліття ХХ ст., св. прп. Іоанн Багатостраждальний, мощі, соціальна взаємодія.*

Тіло св. прп. Іоанна Багатостраждального, на відміну від інших мощів у печерах Києво-Печерської Успенської лаври, на кінець ХVІІІ – початок ХХ ст. не лежало у відкритій чи навіть закритій труні, а стояло вкопане в землю [10, с. 98–104, 115, 118–126; 59, с. 272–278, 291–301]. Незвична поза, багаті облачення та головний убір угодника привертати увагу іноземців, навіть тих, котрі не змогли запам'ятати його ім'я чи плутали його зі св. Антонієм (М. Холдернесс) або зі «святим Угрином» (М. Анджелкович) [74, р. 138; 78, р. 204; 79, р. 21; 84, р. 144; 87, р. 169]. Поети й письменники з Російської імперії вводили мощі до творів [25, с. 40; 28, с. 165] як один із образів. І. Анненський, включаючи до вірша рядки «Что-то по самые плечи / В землю сейчас уходило» [2, с. 25], мав бути цілком упевнений, що читачі зрозуміють, про що йдеться. Отже, святиня є яскравим прикладом комунікативного вузла в соціальній мережі святого місця [60, с. 110–176], тому потребує всебічного дослідження.

Виявивши брак досліджень, присвячених проблемі, А. Кізлова розглянула шанувальні практики з шапочкою св. прп. Іоанна Багатостраждального [18, с. 10–14], втім загалом мощам угодника історики належної уваги не приділяли.

Мета статті – визначити на мікроісторичному рівні особливості соціальних взаємодій стосовно мощів св. прп. Іоанна Багатостраждального, до яких долучалися насельники Лаври. Було поставлено такі завдання: простежити, як регулювалися доступ до них об'єктів та їх опорядження, проаналізувати фактори, котрі впливали на формування при святині специфічних практик

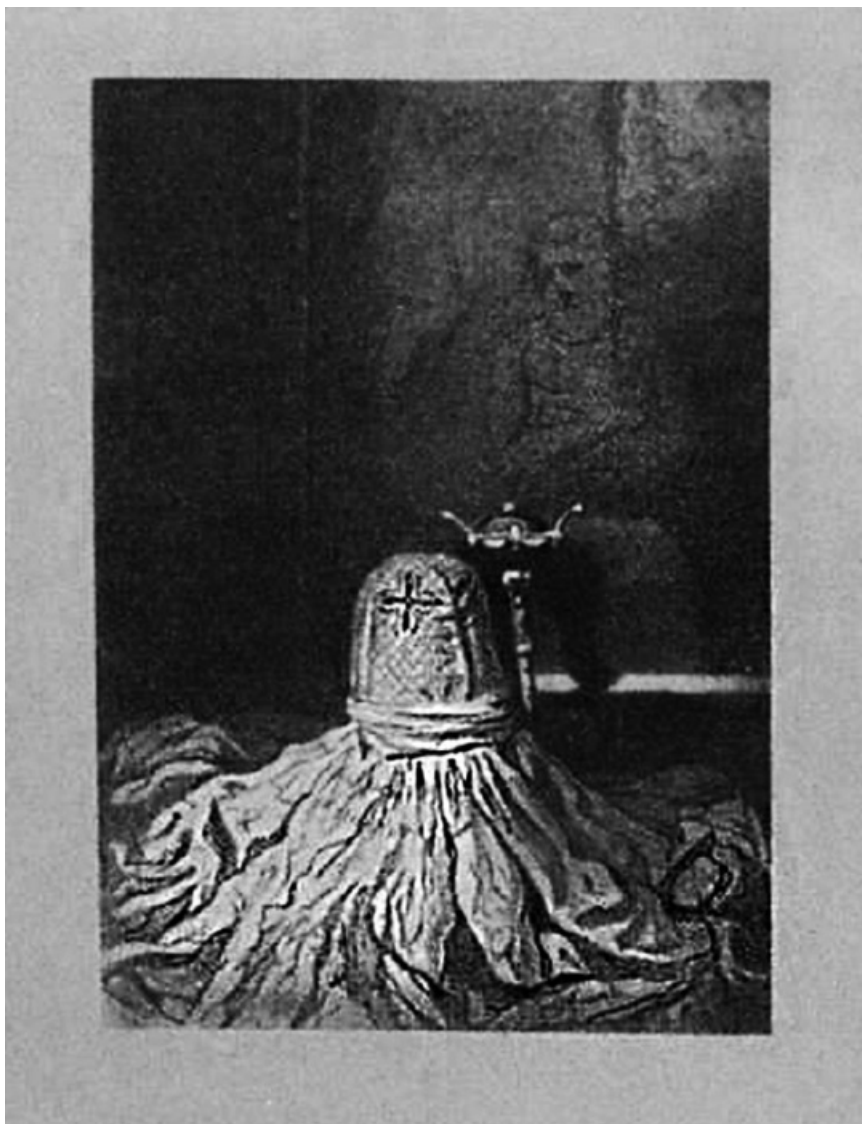
По-перше, варто проаналізувати спроби Лаври пов'язати відомі їй братії дані про благочестиве життя св. прп. Іоанна Багатостраждального, його жахливу смерть та посмертну

славу. І. Максимович відзначив, що тіло угодника стоїть *«какъ нѣкій памятникъ славной побѣды высочайшаго самоотверженія и благодати Божіей»* [24, с. 13–14]. М. Анджелкович відвідав Ближні печери в складі великої групи інших вірян і дав таке визначення: *«... какъ неки “столп” утверждѣна вѣре и чистоте»* (*«як такий собі “стовп” підтвердження віри й чистоти»*) [1, с. 35]. М. Анджелкович переплутав св. прп. Іоанна Багатостраждального з «преподобним Угрином» у тому самому нарисі [1, с. 35]. Тож він не був обізнаний з подробицями житій угодників Печерських. Св. прп. Мойсей Угрин лежав у труні якраз навпроти тіла св. прп. Іоанна Багатостраждального [22, с. 34, іл. 17], що й могло безпосередньо спричинити помилку. Відповідно, М. Анджелкович, швидше за все, переказав те, що почув від монаха-провідника. Отже, вислів із вранішньої служби до дня святого: *«Столпъ цѣломудрія, вражіими бореньми непобѣдимъ сый, аки столпъ, многострадальное водруженно оставилъ еси намъ тѣло твое»* [37, л. 103 об.], – був актуальним і під час повсякденного відвідування печер. 1909 р. священник П. Беляєв занотував таке пояснення провідника про розміщення мощів св. прп. Іоанна Багатостраждального: *«такъ боролся преподобный противъ грѣха смертнаго!»* [6, с. 42–43]. Отже, навіть без прямого цитування вислову зі служби посилення на тіло як на пам'ятник благочестю було одним з популярних серед провідників.

З іншого боку, 2 грудня 1836 р. Духовний собор розглядав листа від поміщиці з м. Орел Єлизавети Іваненкової з додаванням 100 руб. ас. *«на устроєніє гробницы Іоанна Многострадальнаго»* [50, арк. 425] та проханням повідомити про те, що *«будетъ устроена рака преподобному Іоанну»* [50, арк. 425]. Ймовірно, жінка не була в Лаврі, тож не зовсім правильно уявляла розміщення мощів. Втім, за резолюцією Духовного собору, її мали *«увѣдомить, что пожеланіе ея будетъ исполнено»* [50, арк. 425], а не ознайомити з винятковістю святині. Простежити, використання грошей, не вдалося.

Варті уваги й інші деталі з життя святого, про котрі розповідали відвідувачам. В. Ізмайлову, якого 1799 р. по печерах водили окремо від натовпу, монах розповів щось на зразок: *«Это мощи... Іоанна многострадальнаго, которой закопался въ землю до самыхъ плечъ, и такъ окончилъ жизнь свою. Теперь онъ переселился на небо; но тѣло его сохранилось нетлѣнно»* [35, с. 116]. О. Мілюков близько 1877 р. відзначив, що провідник іноді виголошував уголос написи на гробницях з короткими поясненнями, і навів приклади, серед яких: *«вотъ окутанный покрывами торсъ Іоанна-многострадальнаго, который заживо закопалъ себя по поясъ въ землю!»* [26, с. 32]. 1916 р. студент університету, котрий показував визначні місця М. Тодд, прошепотів їй, що тіло, вкопане в землю, належало Іоаннові Хрестителю. Мандрівниця занотувала: *«It did not seem so unreasonable then. Later I found out that the head once belonged to a certain John the Longsuffering»* (*«Тоді це не здалося надто безпідставним. Згодом я з'ясувала, що голова колись належала такому собі Іоанну Багатостраждальному»*) [86, р. 19]. Швидше за все, провідник групи М. Тодд назвав лише ім'я святого. Отже, провідники могли інформувати про мощі св. прп. Іоанна Багатостраждального залежно від свого рівня підготовки та ставлення до послуху, часом обмежуючись констатацією очевидного.

Р. Пірс 5 липня 1915 р. записала таке пояснення: *«Це – святий, котрий 25 років стояв так, як його досі можна бачити, похований у землю глибше, ніж до пояса. Він ніколи не говорив, а їв лише хліб з водою двічі на тиждень»* [79, р. 21]. Щоправда, монах, котрий супроводжував групу, відверто поділився з Р. Пірс думкою, що розповідає дурниці, аби лише не мовчати. Іноді мандрівники 1910-х рр., причому не лише іноземні, відзначали (як з прямим посиленням на провідників, так і без), що святий жив закопаним цілих 30 [36, с. 4; 65,

Мощі св. прп. Іоанна Багатостраждального в шапочці поверх покриву
[13, с. 226, фрагмент].

р. 109; 78, р. 204; 80, р. 383; 82, р. 27; 80, р. 383; 88, р. 100] або ж 20 [64, р. 42; 68, р. 130] років. Натомість Дж. Джеймс, котрий мандрував між 1813–1814 рр., запам'ятав, що угодник закопався через єпитимію, яку наклав на себе, й помер через 40 днів [71, р. 472]. Отже, тлумачення подвигу св. прп. Іоанна Багатостраждального, доступне відвідувачам печер, не залишалось незмінним. Воно могло залежати від рівня підготовки або відповідальності провідника. Помітно, що навіть попри брак часу [16] провідники переважно намагалися хоча б коротко пояснити вірянам, як саме святий боровся проти гріха.

1869 р. автор статті про Київ у виданні «Всемирная иллюстрация» наголосив на тому, що популярна легенда про занурення святого в землю як про ознаку близького Страшного Суду – це лише народний забобон [15, с. 89]. 1894 р. про те саме згадав у «Киевских епархиальных ведомостях» автор повчальної статті до дня св. прп. Іоанна Багатостраждального [34, с. 395]. У спогадах О. Барвінського та в описі паломництва вихованок Одеського єпархіального жіночого училища переказ про те, що св. прп. Іоанн Багатостраждальний провіщає своїм зануренням у землю кінець світу, подано як народну легенду [5, с. 346; 29, с. 589]. І. Морріс 1891 р. її переповів російський друг-скептик [77, р. 52–53]. Втім, деякі відвідувачі посилалися на цей переказ як на частину оповіді монаха-

провідника. П. Коваленко, попри юний вік на час перебування в Лаврі, пригадав у мемуарах такі слова монаха про святого: «*ще за життя сам себе закопав у землю і тепер щороку лише на макову зернинку заглиблюється в землю, як тільки він заглибиться весь, тоді настане кінець світу*» [19, с. 46]. Спогади І. Ясинського (був у Києві семирічним 1857 р.) містять ту саму інформацію, хоча й іншими словами [61, с. 25]. Обидва автори не були дуже релігійні. Вони тільки зафіксували деякі прикметні деталі й не шукали додаткової інформації про Печерських угодників, коли готували свої праці. Ці тексти було написано після Жовтневого перевороту й видано поза впливом церковної цензури, як і описи нещодавніх для їх авторів подорожей Г. де Віндта й Т. Кларка [66, р. 353; 87, р. 169]. Г. де Віндт пояснив: «*...the monk gravely informed me that the day of judgment would simultaneously occur with its entire disappearance!*» («монах серйозно повідомив мені, що судний день настане відразу ж, як тільки вона (фігура святого – А. К.) повністю зникне!») [66, р. 353]. Т. Кларк переказав легенду як складену про «St. Antony» [66, р. 353], а отже, міг взагалі не почути (не зрозуміти) розповідь провідника і вже потім знайти потрібні відомості в книзі М. Холдернесс [70, р. 65]. Остання, в свою чергу, вже могла записати переказ від монаха-провідника, хоча й не розібравшись, про якого угодника йдеться. Т. Заєць описав, як мати переповідала йому слова провідника про занурення св. Іоанна Багатостраждального [11, с. 160]. П. Тома встиг іще й обговорити повідомлення провідника про кінець світу з супутниками: поляком та вихованим у Страсбурзі росіянином (французькою). Кожен пропонував щось зробити з мощами: закріпити, чи навпаки – занурити їх швидше, щоб перевірити легенду. Монах (якого прикріпив до іноземних гостей «ігумен»!) несподівано перервав дискусію, запитав теж французькою, чи вести відвідувачів далі по печерах [85, р. 13]. А. Єловицький, котрий навіть називав Лавру Софійським монастирем, пригадав під час написання мемуарів, що бачив святого Яна, котрий «*whodzi w ziemię, a gdy się cały zagrzebie, to się świat skończy*» («*входить у землю, а коли весь зануриться, то світ має скінчитися*») [72, s. 195]. Враховуючи, наскільки слабко автор орієнтувався не лише в Лаврі, а й в інших православних осередках Києва, він теж, швидше за все, міг передати саме оповідь провідника.

Отже, можна простежити впливи народних релігійних вірувань щонайменше на рядових насельників Лаври. З іншого боку, Духовний собор не міг взагалі нічого не знати про те, що розповідають провідники в печерах.

В грудні 1891 р. начальник лаврського подвір'я в Санкт-Петербурзі переслав до мощів св. прп. Іоанна Багатостраждального срібну лампадку від невідомої жінки [47, арк. 305], тож пожертви приймали різні.

Щодо інших шанувальних дій, практикованих при мощах св. прп. Іоанна Багатостраждального, то автори Книги «Russia», котра вийшла друком 1913 р., відзначили, що св. прп. Іоанн Багатостраждальний, імовірно, найбільш шанований, судячи за поведінкою групи селян [80, р. 383], але саму цю поведінку не описали. М. Тодд згадала, що селяни клали при святині доземні поклони [86, р. 19]. П. Коваленко пригадав, що «*“Православні” розв'язували вузлики, доставали мідяки, щиро хрестилися, клали їх на тарілку і цілували цього многостраждального Івана*» [19, с. 46]. Менш ніж за рік до П. Коваленка, 20 листопада 1895 р., 15 коп. до мощів святого пожертвував Р. Бозанкет [64, р. 42]. Про гроші й тарілочку, яку 1857 р. тримав монах, що сидів біля мощів, написав також І. Ясинський [61, с. 25], на малюнку К. П. Мазера видно скриньку для пожертв [22, с. 34. Іл. 17]. Можливо, монаха призначили до збору грошей як для додаткового стимулювання жертводавців, так і для убезпечення від злодіїв.

В майнових реєстрах виділяли підрозділ «*уборъ на преподобнаго Іоанна Многостраждальнаго*» [57, арк. 35 зв.; 42, арк. 23 зв., 83], іноді включно з окремим переліком «мантійок» [57, арк. 35 зв.; 42, арк. 23 зв., 83], або ж навіть «*Шапочки на преподобнаго Іоанна*

Многострадального» [58, арк. 74 зв.; 38, арк. 38 зв.; 39, арк. 36 зв.; 40, арк. 70; 41, арк. 83; 43, арк. 200]. Є згадки, які дають змогу виділити пелени та напівмантиї, як і святкове вбрання для святого в окрему групу дарів [46, арк. 292; 49, арк. 189, 308, 416; 54, арк. 363; 55, арк. 338 зв.]. Приймали також тканину для «зав'язи у моцех» (1847 р.) [45, арк. 193] і покрови (в різні роки), звичні для покладання на всі інші моцці, однак згадуваній Є. Комаровій дали тільки розмір (3 арш. Ч 1 арш. 4 вершки), додавши, що всі інші деталі приладять на місці [44, арк. 16; 47, арк. 180; 48, арк. 16 зв., 332; 51, арк. 280 зв.; 52, арк. 314 зв.]. Шапочку на голову святого надягали навіть поверх покровів, під якими повністю приховувались контури фігури (Рис. 1). Отже, водночас і використовували за призначенням пожертви, і підкреслювали особливість, нестандартність святині.

Чи надовго до моцців св. прп. Іоанна Багатостраждального приклали ношену шовкову хустку, яку надіслав А. Н. Пушкін 1892 р. [53, арк. 20], на жаль, неможливо встановити.

1879 р. купець з м. Рибінськ Микола Ліквущев прислав воздух, а 1891 р. Марина Михайлова з Москви включила до різних дарів на печери не лише дві шапочки, а й два рушники саме для св. прп. Іоанна Багатостраждального. Всі ці речі за резолюціями Духовного собору слід було використати за бажанням жертводавців [46, арк. 292; 47, арк. 289]. Отже, навіть речі, нестандартні й не дуже зручні для розміщення, намагалися хоча б ненадовго розмістити при моцях, аби не образити ні угодника, ні тих, хто виявив до нього особливу прихильність.

Е. Хендерсон замислився при моцях св. прп. Іоанна Багатостраждального: «...*but whether his mummy, or merely his effigy, we could not determine*» («але не вдалося визначити, чи це його мумія, чи лише подоба») [69, р. 183]. Д. Кер відвідав Лавру 1877 р. й помітив, що «...*from beneath the gorgeous trappings gape the rattling jaws and eyeless sockets of a skeleton, and the rich patriarchal staff is clutched by the bony fingers of the grave*» («з-під розкішних оболонок зяяли щелепи, що торохтіли, й порожні зіниці кістяка, а за багаті, як у патріарха, статусні речі вхопилися кістляві пальці могили») [74, р. 138]. Доступ до відкритих частин тіл святих Печерських був обмежений і надавався лише за домовленістю [17]. В таких умовах можна стверджувати, що названі іноземні відвідувачі, здобули додаткову інформацію про моцці угодника суто завдяки допитливості та вправності.

Північноамериканський митрополит Веніамін (Федченков) наприкінці життя описав термінову нараду між митрополитом Платоном і намісником Лаври з участю самого Веніаміна. Нараду скликали, бо більшовики погрожували розгорнути моцці, й потрібно було перевірити, чи немає десь якоїсь підробки. Владика Веніамін написав про дерев'яну підставку для тіла св. прп. Іоанна Багатостраждального: «...*оставшиеся кости закопали в землю в стоячем положении на память о его подвиге. А чтобы голова не падала набок, из дерева была сделана коробка в виде грудной клетки*» [7, с. 533]. Митрополит Володимир (називаючи його Платоном, мемуарист помилився) наказав прибрати цю підставку, щоб запобігти підозрам більшовиків [7, с. 533]. 2 березня 1918 р. Духовний собор видав резолюцію, за якою тіло св. прп. Іоанна Багатостраждального слід було закрити іконою [56, арк. 97 зв.]. Так незвичайну святиню намагалися захистити, передбачаючи, що будь-які пояснення її вигляду більшовики сприймуть упереджено. Guide-Book В.Х. Блека 1920 р. не згадує про ці зміни.

1933 р. А. Лайл, відвідуючи вже музеєфіковані печери, запитав у екскурсовода, де можна побачити Іоанна Багатостраждального. Екскурсовод відповів, що не знає, хто це. Тоді А. Лайл послався на путівник фірми «Бедекер» від 1914 р.: «*Well, he was still here in 1914. Listen to Baedeker. He talks of the "head projecting from the ground..."*» («Так, але ж він іще був тут 1914 р. послухайте Бедекера. Він каже про "голову, яка стирчить із землі..."») [75, р. 133]. 1935 р. Н. Багрій записав, що вміст облачень св. прп. Іоанна Багатостраждаль-

ного: «оказався ящиком з кістками» [3, с. 26]. Отже, вимога про дерев'яну підставку залишилася невиконаною. 25 січня 1918 р. митрополит Володимир загинув від рук невідомих злочинців [21, с. 106], коли його вказівка ще не набула всіх ознак офіційного розпорядження. Втім, на 1933 р. останки угодника не зберегли початкової форми, бо інакше навіть найменш підготовлений екскурсовод упізнав би їх. Ймовірно, моці зрушили з місця під час передання печер «Всеукраїнському музейному городку».

Відвідувачі печер по-різному оцінювали доступну для огляду частину тіла св. прп. Іоанна Багатостраждального: по плечі [4, с. 166; 8, с. 109; 14, с. 280; 20, с. 37; 23, с. 91; 70, р. 6; 71, р. 472; 72, с. 195; 76, р. 348; 78, р. 204; 83, р. 16], по шию [5, с. 346; 64, р. 42; 67, р. 225; 68, р. 120; 73, р. 331; 80, р. 383; 82, р. 27; 86, р. 19; 87, р. 169], по пояс [9; 69, р. 183; 84, р. 140–149], по груди [12, с. 17; 32, с. 149; 33, с. 457; 61, с. 25; 63, с. 249], «голова и верхняя часть корпуса» [31, с. 4], так, що видно голову та схрещені руки [1, с. 35; 27, с. 21], «*a tall, commanding figure*» («*висока велична фігура*») [74, р. 138], приблизно на с [66, р. 363], до підборіддя [85, р. 13]. Існування дерев'яної конструкції навколо тіла угодника допомагає пояснити ці різночитання. Відвідувачі мимоволі фіксували прояви оновлення опори. Можливо, легенда про занурення святого в землю є наслідком таких змін.

Яким було головне ідеологічне призначення опори? Десятки тисяч людей щороку цілували моці й ікони в Лаврі. Тому різноманітні дрібні ремонти в печерах та надземних церквах були важливою частиною монастирського побуту, ці роботи не були приховані від сторонніх [18], також у Лаврі пропагували шанування будь-яких, навіть найменших часточок моців нарівні з цілими тілами святих.

А. Мікін відвідувала печери 1896 р. Її коментар про св. прп. Іоанна Багатостраждального дуже цікавий, наведемо його у перекладі: «*Постать, яка його представляє, досі можна побачити, з головою, котра таємниче з'являється з підлоги ніші, й неосвічені прочани споглядають це видовище з благочестивим страхом, вірячи, що це і є сам святий, зі шкірою, кістками та всім іншим*» [76, р. 398]. На жаль, простежити, чому мандрівниця була настільки впевнена в тому, що повністю цілого тіла немає. Чи побачила вона дерев'яну форму під облаченням? Чи хтось розповів мандрівниці про цю форму? Видається, що провідники та інші відповідальні монахи обрали шлях найменшого спротиву. Вони обрали найпростіший для них спосіб вразити широкий загал. Провідники не мали часу пояснювати всі деталі про життя святого усно, а докладну життійну ікону не було б добре видно в підземному мороці.

Отже, дерев'яна опора для кісток св. прп. Іоанна Багатостраждального не є прямим доказом того, що вірян хотіли обдурити. Це була радше мальовнича наочність для пропаганди благочестя серед неосвічених або малоосвічених вірян та своєрідний пам'ятник для достатньо підготовлених осіб.

С. Тарновськи прокоментував відвідування печер так: «*...widzieć nie miałem honoru, ani tego świętego, który się neustannie w ziemię zapada, a jak zapadnie się wszystkiem, będzie koniec świata*» («*...побачити не удостоївся, ані того святого, який увесь час у землю занурюється, а коли весь зануриться, настане кінець світу*») [81, с. 96]. Ймовірно, деяким неправославним відвідувачам не давали подивитися на моці святого, якщо не були впевнені в їхній лояльності.

Таким чином, тіло св. прп. Іоанна Багатостраждального, попри твердження І. Жиленко в коментарях до «Києво-Печерського патерика» [30] у XIX ст. не було покладено до раки. Провідники по печерах та, ймовірно, інші насельники Лаври частково поділяли народні вірування, пов'язані з тілом святого та його речами. За випадком з П. Тома помітно, що намісник (як, отже, і решта лаврської адміністрації) знав про побутування серед провідників легенди про Страшний суд і моці св. прп. Іоанна Багатостраждального, але не вживав за-

ходів проти цього. Саме тіло визнавали справжнім пам'ятником благочестя й важливим символічним фокусом у сакральному просторі Лаври. Настоятель, намісник та інше керівництво робили все, що від них залежало, аби розвивати шанування святині. Перспективним є порівняння взаємодій при мощах св. прп. Іоанна Багатостраждального та інших нетрадиційно розміщених реліквіях, наприклад, мощах св. свт. Афанасія Пателларія в Лубнах.

Джерела та література

1. Анґелковий М. (1894). Допис уредништву «Источника». Босанско-херцеговачки источник, свеска 1, 35–36.
2. Анненский И. (1910). Киевские пещеры. Анненский И. Кипарисовый ларец, Москва.
3. Багрий Н.А. (1935). Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів. Колишня Києво-Печерська лавра на службі експлуататорів, Київ, 8–30.
4. Б[антыш]-К[аменский], Д. (1810). Путешествие в Молдавию, Валахию и Сербию, Москва.
5. Барвінський О. (2004). Спомини з мого життя, Нью-Йорк – Київ, Ч. 1 і 2.
6. Беляев П. И. (1909). У великих святынь: (Из путевых заметок), Саратов.
7. Вениамин (Федченков), митр. (2003). Россия между верой и безверием, Москва.
8. Гун О. фон. (1806). Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию в осени 1805 года: в 2 ч., Москва, Ч. 2.
9. Дневник протоиерея А. П. Крылова о паломничестве в Киев в 1914 г. (2012). Русский исторический сборник, Москва, Т. 4. Электронный ресурс: <http://tinyurl.com/hfsnonp>
10. Захарченко М. М. (1888). Киев теперь и прежде, Киев.
11. Заяц Т. А. (1913). Записки Тимофея Зайца. Голос минувшего, № 8, 152–176.
12. Зубарев Е. (1889). Путешествие в Киев и путевые заметки против так называемых старообрядцев бывшего старообрядца. Вятские епархиальные ведомости. Отдел духовно-литературный, № 1, 8–21.
13. Интерьер церкви во имя преподобного Антония Печерского в Ближних (Антониевых) пещерах Киево-Печерской лавры. К.: Литография Киево-Печерской лавры. 1871 г. 53,5 Ч 42,0. (2009). Тысяча лет русского паломничества, Москва.
14. Картины России и быт разноплеменных ее народов. Из путешествий П. П. Свинына. (1939), Санкт-Петербург, Ч. 1.
15. Киев. (1869). Всемирная иллюстрация, Т. 2, № 32, 87–90.
16. Кізлова А.А. (2016). Взаємодія братії з богомольцями у Києво-Печерській Успенській лаврі (кінець XVIII – початок XX ст.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія, Вип. 2, Ч. 2, 114–122.
17. Кізлова А.А. (2017). Доступ до відкритого тіла святих у Києво-Печерській Успенській лаврі (кінець XVIII – початок XX ст.). Наукові записки з української історії, Вип. 41, 8–19.
18. Кізлова А.А. (2016). Шапочка св. препод. Іоанна Багатостраждального в комунікації між братією Києво-Печерської Успенської лаври та богомольцями (XIX – початок XX ст.). Матеріали Міжн. наук. конф. «Історична наука в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Вінниця, 3–4 листопада 2016 р.), Вінниця, 10–14.
19. Коваленко П. Т. (1962). Незабутнє. Спогади старого актора, Київ.
20. Королев И. (1912). По случаю годовщины открытия св. мощей святителя Иоасафа (из записок священника). (Продолжение). Енисейские епархиальные ведомости, Отдел оф., неоф., № 22, 31–39.
21. Кривошеева Н.А. (2008). Священный собор 1917–1918 гг. и мученическая кончина митрополита Киевского и Галицкого Владимира (Вступ. статья, публ. и примеч.). Вестник православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 2: История. История Русской Православной Церкви.
22. Мазер К. П. (1999). Образы Киева середины XIX ст. [Нюстремс].
23. Максимов В. (1904). Образовательная и паломническая поездка воспитанниц Тверского епархиального женского училища в Киев (продолжение). Тверские епархиальные ведомости, Ч. неоф. № 3, 85–94.
24. Максимович И. (1845). Паломник Киевский, Киев.
25. Мельников-Печерский П.И. (1963). Поярков. Рассказ. Мельников-Печерский П. И. Собрание сочинений: в 6 т. Москва, Т. 1. 39–64.
26. Милуков А.П. (1874). Летние поездки по России: записки и путевые письма, Санкт-Петербург.
27. Муравьев А.Н. (1844). Путешествие по святым местам русским, Санкт-Петербург.
28. Нечуй-Левицький І. (2010). Кайдашева сім'я, Харків.

29. Паломничество воспитанниц Одесского епархиального женского училища чрез Киев в Москву и Троице-Сергиеву лавру. (1909). Херсонские епархиальные ведомости, Отдел неоф., № 22, 585–595.
30. Патерик Києво-Печерський за другою Касіянівською редакцією (1462 р.). (2001), Київ. Електронний ресурс : <http://qoo.by/2Exr>
31. Переписка Николая Владимировича Станкевича: 1830–1840. (1914), Москва.
32. П...ий, А. (1894). Поездка паломников в Киев и Почаев. Холмский народный календарь на 1885 г., Холм, 139–159.
33. Попов В. (1903). Путевые впечатления при посещении святынь и достопримечательностей Москвы, Киева, и Чернигова (окончание). Архангельские епархиальные ведомости, Ч. неоф., № 13, 451–464.
34. Поучительное чтение, 18 июля, в день памяти препод. Иоанна Многострадального. (1894). Киевские епархиальные ведомости, Отдел неоф., № 14, 395–400.
35. Путешествие в полуденную Россию. (1800), Москва, Ч. 1.
36. Русанов Н. (1910). Ближний Восток. Саратовские епархиальные ведомости, № 48, 2–5.
37. Службы Преподобным отцам Печерским, ихже мощи в Ближней и Дальней пещере нет-ленно почивают. (1785), Киев.
38. Фонди Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Фонди НКПІКЗ). КПЛ-А 296.
39. Фонди НКПІКЗ. КПЛ-А 298, 67 арк.
40. Фонди НКПІКЗ. КПЛ-А 305, 195 арк.
41. Фонди НКПІКЗ. КПЛ-А 306, 227 арк.
42. Фонди НКПІКЗ. КПЛ-А 360, 182 арк.
43. Фонди НКПІКЗ. КПЛ-А 367, 236 арк.
44. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (ЦДІАК України), ф. 128, Оп. 1 заг., спр. 749, 80 арк.
45. ЦДІАК України. ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1516, 339 арк.
46. ЦДІАК України. ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 1, 597 арк.
47. ЦДІАК України. ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 2, 314 арк.
48. ЦДІАК України. ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 3, 529 арк.
49. ЦДІАК України. ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 4, 423 арк.
50. ЦДІАК України. ф. 128, оп. 1 КДС, спр. 332, 460 арк.
51. ЦДІАК України. ф. 128, оп. 1 КД., спр. 394, 448 арк.
52. ЦДІАК України. ф. 128, оп. 1 КДС, спр. 551, 710 арк.
53. ЦДІАК України. Ф. 128, оп. 1 КДС, спр. 552, 884 арк.
54. ЦДІАК України. ф. 128, оп. 1 КДС, спр. 558, 801 арк.
55. ЦДІАК України. ф. 128. оп. 1 КДС, спр. 559, 788 арк.
56. ЦДІАК України. ф. 128. оп. 1 КДС спр. 724 ,365 арк.
57. ЦДІАК України. ф. 128. оп. 2 заг., спр. 68, 68 арк.
58. ЦДІАК України. ф. 128. оп. 2 заг., спр. 133, 110 арк.
59. Шероцкий К.В. (1917). Киев. Путеводитель, Киев.
60. Щепанская Т.Б. (1995). Кризисная сеть (традиции духовного освоения пространства). Русский Север, Санкт-Петербург, 110–176.
61. Ясинский И.И. (1926). Роман моей жизни, Москва.
62. Black W.H. (1920). The Real Europe Pocket Guide-Book. Washington, New York.
63. Blasius J.H. (1844). Reise im europäischen Russland in den Jahren 1840 und 1841. Blasiucshweig, T. 2.
64. Bosanquet R.C. (1938). Letters and Light Verse, Gloucester.
65. Coxwell C.F. (1917). Through Russia in War-time, London.
66. Clark T.G. (1889). Christianity East and West, London.
67. Hapgood I.F. (1895). Russian Rambles, New York.
68. Harrison B. (1900). A Summer Journey in Russia. The Smart Set, Vol. 1, № 2, 113–124.
69. Henderson E. (1826). Biblical Researches and Travels in Russia, London.
70. Holderness M. (1823). New Russia, London.
71. James J.T. (1816). Journal of a Tour in Germany, Sweden, Russia, Poland, During the Years 1813 and 1814, London.
72. Jełowicki A. (1839). Moje wspomnienia, Paryż, Kn. 1.
73. Johnson J. (1818). A Journey from India to England, through Persia, Georgia, Russia, Poland, and Prussia, in the Year 1817, London.
74. Ker D. (1877). Autumn in Southern Russia. The Canadian Monthly and National Review,

Vol. 12, № 2, 133–138.

75. Lyall A. (1933). *Russian Roundabout*, London.
76. Meakin A.M.B. (1906). *Russia, Travels and Studies*, London.
77. Morris I. (1891). *A Summer in Kieff*, London.
78. Nevinson H.W. (1906). *The Dawn in Russia*, London & New York.
79. Pierce R. (1918). *Trapped in «Black Russia»*, Boston and New York.
80. *Russia* (Painted by F. de Haenen, Text by G. Dobson, H. M. Grove, and H. Stewart). (1913), London.
81. Tarnowski S. (1888). *Z wakacyj*, Krakyw, T. 1.
82. *The Battle of the Non-combatants*. (1933), New York.
83. *The Catacombs of Kiev*. (1825). *The Terrific Register*, London, Vol. II, 15–16.
84. *The Oldest Russian Monastery*. (1904). *The Month*, Vol. 104, 140–149.
85. Thomas P. (1852). *Vouyage en Russie par la mer Baltique. Historie des vouyages par mer et par terre dans les cinq parties du monde*, Paris, 2–22.
86. Todd M. (1916). *The Cult of Kiev*. *Vassar Quarterly*, Vol. 1–2.
87. Windt H., de. (1917). *Russia as I Know it*, Philadelphia.
88. Winter N.O. (1913). *The Russian Empire of To-day and Yesterday*, Boston.

References

1. Anhelkovich M. (1894). *Dopys urednyshtvu «Ystochnyka»*. *Bosansko-khertsehovachky ystochnyk*, sveska 1, 35–36.
2. Annenskyi Y. (1910). *Kyevskye peshchery*. Annenskyi Y. *Kyparysovyi larets*, Moskva.
3. Bahrii N.A. (1935). *Kyievo-Pecherska lavra na sluzhbi ekspluatatoriv*. *Kolyshnia Kyievo-Pecherska lavra na sluzhbi ekspluatatoriv*, Kyiv, 8–30.
4. B[antysh]-K[amenskiy], D. (1810). *Puteshestvye v Moldaviiu, Valakhyiu y Serbyiu*, Moskva.
5. Barvynskiy O. (2004). *Spomyny z moho zhyttia*, Niu-York – Kyiv, Ch. 1 i 2.
6. Beliaev P. Y. (1909). *U velykykh sviaty: (Yz putevykh zametok)*, Saratov.
7. Veniamyn (Fedchenkov), mytr. (2003). *Rossyia mezhd u veroi y bezveryem*, Moskva.
8. Hun O. fon. (1806). *Poverkhnostnye zamechaniya po dorohe ot Moskvy v Malorossyiu v oseny 1805 hoda: v 2 ch.*, Moskva, Ch. 2.
9. Dnevnyk protoyereia A. P. Krylova o palomnychestve v Kyev v 1914 h. (2012). *Russkyi ystorycheskyi sbornik*, Moskva, T. 4. Elektronnyi resurs: <http://tinyurl.com/hfsnonp>
10. Zakharchenko M. M. (1888). *Kyev teper y prezhe*, Kyev.
11. Zaiats T. A. (1913). *Zapysky Tymofeia Zaitsa*. *Holos mynuvsheho*, № 8, 152–176.
12. Zubarev E. (1889). *Puteshestvye v Kyev y putevye zametky protyv tak nazyvaemykh staroobriadtssev byvsheho staroobriadtsa*. *Viatskye eparkhialnye vedomosti. Otdel dukhovno-lyteraturnyi*, № 1, 8–21.
13. Ynterer tserkvy vo ymia prepodobnoho Antonyia Pecherskoho v Blyzhnykh (Antonyevykh) peshcherakh Kyevo-Pecherskoi lavry. K.: Lytohrافيa Kyevo-Pecherskoi lavry. 1871 h. 53,5442,0. (2009). *Tysiacha let russkoho palomnychestva*, Moskva.
14. Kartyny Rossyy y byt raznoplemennyykh ee narodov. Yz puteshestvyi P. P. Svyynyna. (1939), *Sankt-Peterburh*, Ch. 1.
15. Kyev. (1869). *Vsemyrnaia ylliustratsiya*, T. 2, № 32, 87–90.
16. Kizlova A.A. (2016). *Vzaiemodiia bratii z bohomoltsiamy u Kyievo-Pecherskii Uspenskii lavri (kinets XVIII – pochatok XX st.)*. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: istoriia*, Vyp. 2, Ch. 2, 114–122.
17. Kizlova A.A. (2017). *Dostup do vidkrytoho tila sviatykh u Kyievo-Pecherskii Uspenskii lavri (kinets XVIII – pochatok XX st.)*. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii*, Vyp. 41, 8–19.
18. Kizlova A.A. (2016). *Shapochka sv. prepod. Ioanna Bahatostrazhdalnoho v komunikatsii mizh bratiieiu Kyievo-Pecherskoi Uspenskoi lavry ta bohomoltsiamy (XIX – pochatok XX st.)*. *Materialy Mizhn. nauk. konf. «Istorychna nauka v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku»* (m. Vinnytsia, 3–4 lystopada 2016 r.), Vinnytsia, 10–14.
19. Kovalenko P. T. (1962). *Nezabutnie*. *Spohady staroho aktora*, Kyiv.
20. Korolev Y. (1912). *Po sluchaiu hodovshchyny otkrytyia sv. moshchei sviatytelia Yoasafa (yz zapysok sviashchennyka)*. (Prodolzhenye). *Enyseiskye eparkhialnye vedomosti, Otdel of., neof.*, № 22, 31–39.
21. Kryvosheeva N.A. (2008). *Sviashchennyi sobor 1917–1918 hh. y muchenycheskaia konchyna mytropolita Kyevskoho y Halytskoho Vladymyra (Vstup. statia, publ. y pryemch.)*. *Vestnyk pravoslavnoho Sviato-Tykhonovskoho humanitarnoho unyversyteta. Seriya 2: Ystoryia*. *Ystoryia Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy*.

22. Mazer K. P. (1999). Obrazy Kyieva seredyny XX st. [Niustrems].
23. Maksymov V. (1904). Obrazovatelnaia y palomnycheskaia poezdka vospytannyts Tverskoho eparkhialnoho zhenskoho uchylshcha v Kyev (prodolzhenye). Tverskiye eparkhialnye vedomosti, Ch. neof. № 3, 85–94.
24. Maksymovych Y. (1845). Palomnyk Kyeveskyi, Kyev.
25. Melnykov-Pecherskyi P. Y. (1963). Poiarkov. Rasskaz. Melnykov-Pecherskyi P. Y. Sobranye sochyneni: v 6 t. Moskva, T. 1. 39–64.
26. Myliukov A. P. (1874). Letnye poezdki po Rossyy: zapysky y putevye pysma, Sankt-Peterburh.
27. Muravev A. N. (1844). Puteshestvye po sviatym mestam russkym, Sankt-Peterburh.
28. Nechui-Levytskyi I. (2010). Kaidasheva simia, Kharkiv.
29. Palomnychestvo vospytannyts Odesskoho eparkhialnoho zhenskoho uchylshcha chrez Kyev v Moskvu y Troytse-Serhyevu lavru. (1909). Khersonskye eparkhialnye vedomosti, Otdel neof., № 22, 585–595.
30. Pateryk Kyievo-Pecherskyi za druhoiu Kasiiianivskoiu redaktsiiei (1462 r.). (2001), Kyiv. Elektronnyi resurs : <http://qoo.by/2Exr>
31. Perepyska Nykolaia Vladymyrovycha Stankevycha: 1830–1840. (1914), Moskva.
32. P...yi, A. (1894). Poezdka palomnykov v Kyev y Pochaev. Kholm'skyi narodnyi kalendar na 1885 h., Kholm, 139–159.
33. Popov V. (1903). Putevye vpechatleniya pry poseshchenyy sviatyn y dostoprymechatelnosti Moskvy, Kyeva, y Chernyhova (okonchanye). Arkhanhelskiye eparkhialnye vedomosti, Ch. neof., № 13, 451–464.
34. Pouchytelnoe chtenye, 18 yiulia, v den pamiaty prepod. Yoanna Mnohostradalnoho. (1894). Kyeveskiye eparkhialnye vedomosti, Otdel neof., № 14, 395–400.
35. Puteshestvye v poludennuiu Rossyiu. (1800), Moskva, Ch. 1.
36. Rusanov N. (1910). Blyzhnyi Vostok. Saratovskye eparkhialnye vedomosti, № 48, 2–5.
37. Sluzhby Prepodobnym ottam Pecherskym, ykhzhe moshchy v Blyzhnei y Dalnei peshchere netlenno pochyvaiut. (1785), Kyev.
38. Fondy Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka (Fondy NKPIKZ). KPL-A 296.
39. Fondy NKPIKZ. KPL-A 298, 67 ark.
40. Fondy NKPIKZ. KPL-A 305, 195 ark.
41. Fondy NKPIKZ. KPL-A 306, 227 ark.
42. Fondy NKPIKZ. KPL-A 360, 182 ark.
43. Fondy NKPIKZ. KPL-A 367, 236 ark.
44. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Kyiv) (TsDIAK Ukrainy), f. 128, Op. 1 zah., spr. 749, 80 ark.
45. TsDIAK Ukrainy. f. 128, op. 1 zah., spr. 1516, 339 ark.
46. TsDIAK Ukrainy. f. 128, op. 1 zah., spr. 2637, ch. 1, 597 ark.
47. TsDIAK Ukrainy. f. 128, op. 1 zah., spr. 2637, ch. 2, 314 ark.
48. TsDIAK Ukrainy. f. 128, op. 1 zah., spr. 2637, ch. 3, 529 ark.
49. TsDIAK Ukrainy. f. 128, op. 1 zah., spr. 2637, ch. 4, 423 ark.
50. TsDIAK Ukrainy. f. 128, op. 1 KDS, spr. 332, 460 ark.
51. TsDIAK Ukrainy. f. 128, op. 1 KD, spr. 394, 448 ark.
52. TsDIAK Ukrainy. f. 128, op. 1 KDS, spr. 551, 710 ark.
53. TsDIAK Ukrainy. F. 128, op. 1 KDS, spr. 552, 884 ark.
54. TsDIAK Ukrainy. f. 128, op. 1 KDS, spr. 558, 801 ark.
55. TsDIAK Ukrainy. f. 128. op. 1 KDS, spr. 559, 788 ark.
56. TsDIAK Ukrainy. f. 128. op. 1 KDS spr. 724, 365 ark.
57. TsDIAK Ukrainy. f. 128. op. 2 zah., spr. 68, 68 ark.
58. TsDIAK Ukrainy. f. 128. op. 2 zah., spr. 133, 110 ark.
59. Sherotskyi K. V. (1917). Kyev. Putevoditel, Kyev.
60. Shchepanskaia T. B. (1995). Kryzysnaia set (tradysy dukhovnoho osvoeniya prostranstva). Russkyi Sever, Sankt-Peterburh, 110–176.
61. Yasynskyi Y. Y. (1926). Roman moei zhyzny, Moskva.
62. Black W. H. (1920). The Real Europe Pocket Guide-Book. Washington, New York.
63. Blasius J. H. (1844). Reise im europdischen Russland in den Jahren 1840 und 1841. Blasiuschweig, T. 2.
64. Bosanquet R. C. (1938). Letters and Light Verse, Gloucester.
65. Coxwell C. F. (1917). Through Russia in War-time, London.

66. Clark T.G. (1889). Christianity East and West, London.
67. Hapgood I.F. (1895). Russian Rambles, New York.
68. Harrison B. (1900). A Summer Journey in Russia. The Smart Set, Vol. 1, № 2, 113–124.
69. Henderson E. (1826). Biblical Researches and Travels in Russia, London.
70. Holderness M. (1823). New Russia, London.
71. James J.T. (1816). Journal of a Tour in Germany, Sweden, Russia, Poland, During the Years 1813 and 1814, London.
72. Jełowicki A. (1839). Moje wspomnienia, Paryż, Kn. 1.
73. Johnson J. (1818). A Journey from India to England, through Persia, Georgia, Russia, Poland, and Prussia, in the Year 1817, London.
74. Ker D. (1877). Autumn in Southern Russia. The Canadian Monthly and National Review, Vol. 12, № 2, 133–138.
75. Lyall A. (1933). Russian Roundabout, London.
76. Meakin A.M.B. (1906). Russia, Travels and Studies, London.
77. Morris I. (1891). A Summer in Kieff, London.
78. Nevinson H.W. (1906). The Dawn in Russia, London & New York.
79. Pierce R. (1918). Trapped in «Black Russia», Boston and New York.
80. Russia (Painted by F. de Haenen, Text by G. Dobson, H. M. Grove, and H. Stewart). (1913), London.
81. Tarnowski S. (1888). Z wakacyj, Kraków, T. 1.
82. The Battle of the Non-combatants. (1933), New York.
83. The Catacombs of Kiev. (1825). The Terrific Register, London, Vol. II, 15–16.
84. The Oldest Russian Monastery. (1904). The Month, Vol. 104, 140–149.
85. Thomas P. (1852). Voyage en Russie par la mer Baltique. Histoire des voyages par mer et par terre dans les cinq parties du monde, Paris, 2–22.
86. Todd M. (1916). The Cult of Kiev. Vassar Quarterly, Vol. 1–2.
87. Windt H., de. (1917). Russia as I Know it, Philadelphia.
88. Winter N.O. (1913). The Russian Empire of To-day and Yesterday, Boston

Antonina Kizlova

BODY OF ST. IOANN THE LONG-SUFFERING IN SOCIAL INTERACTIONS OF BRETHREN IN KYIV PECHERSK LAVRA OF SAINT ASSUMPTION (LATE 18th – FIRST DECADES OF THE 20th CENT.)

In contrast to other relics of Kyiv Pechersk Lavra of Saint Assumption, the body of St. Ioann the Long-Suffering did not lie in open or even closed coffin. It protruded buried in the ground. The strange posture, rich vestments and headgear of the relics attracted even foreign visitors who could not catch a Saint's name or mixed him up with St. Antonio/Antony or with St. Uhryn. The poets and novelists from Russian Empire made the St. Ioann's relics a symbolic character of their works. The aim of this article is to characterize the key features of social interactions related to the St. Ioann the Long-Suffering's relics in late 18th – 1st decades of 20th cent. on the microhistorical level. The main sources are feature materials of 19th – early 20th ct., pictures of the Saint's burial place made in the same period, travelogues, memoirs, as well as archival documents about the internal monastery life and about its external relations. In spite of the fact that Lavra had an excellent photographic studio, there are no photo pictures of St. Ioann relics from this period. According to the mentioned sources, in 19th cent. the of St. Ioann the Long-Suffering's body wasn't placed in the shrine contrary to the supposition of Iryna Zhylenko in her notes on «Kyivan Patericon». The cave guides and probably other inhabitants of Lavra particularly shared folk beliefs connected with the Saint's body and his personal belongings. The body itself was considered as a real monument of piety and an important symbolic focus in the sacred space of all monastery. The Superior and the administrative monks did all their best to open up a Saint's veneration for development. The author sees a prospect in comparison of social interactions near St. Rev. John's relics with such interactions related to the other nonstandard relics.

Keywords: Kyiv Pechersk Lavra of Saint Assumption, late 18th – 1st decades of 20th cent., the body of St. Rev. John the Long-Suffering, holy relics, social interaction.